

منطق و مبنای ارتباطات سازمانی بر اساس سوره نازعات

امیر علی لطفی* صفرمراد حسین اف*

چکیده

ارتباطات، به مثابه تسهیل کننده جریان مداوم اطلاعات در اجتماع و سازمان، جزء مباحث مهم رفتار سازمانی در دانش سازمان و مدیریت به حساب آمده، نقش مدیر را برجسته کرده و تأثیر معناداری بر کارآمدی او دارد. ارتباطات شامل: ارتباطات رسمی و غیر رسمی، ارتباط بالا به پایین و بالعکس و ارتباط مورب، ارتباط کلامی و نوشتاری می باشد. از نظر دانش مدیریت، ارتباطات فرایند تبادل پیام میان مدیر و کارکنان با هدف تفهیم و عمل بوده و صرفاً به ارتباط فرد با خود، با طبیعت و دیگران توجه دارد. تحقیق حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی سامان یافته و نتایج آن نشان می دهد که قرآن برقراری ارتباط را جوهره فطری انسان دانسته و بر خلاف ادبیات رایج، ارتباطات انسان را ناظر به ارتباط او با خدا، خود، انسان های دیگر، طبیعت، فرشته و جن می داند. در سوره نازعات به جز ارتباط با جن، سایر موارد مورد توجه قرار گرفته و بیان شده است.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، سوره نازعات، مدیریت، ارتباطات، منطق.

---

*. استاد همکار جامعه المصطفی (ص) و مسئول گرایش قرآن و مدیریت گروه قرآن و علوم مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره): hamdrahmat@gmail.com
*. دانش آموخته دکترای قرآن و علوم (گرایش مدیریت)، جامعه المصطفی العالمیه (ص)، مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره)، (نویسنده مسئول): safarhuseyn1980@gmail.com

مقدمه

از وظایف مدیران در سازمان ارتباطات می‌باشد که جهت هماهنگی میان سه عامل مهم سازمان یعنی: وظایف، افراد و اشیاء به منظور رسیدن به اهداف سازمان به کار می‌رود. این امر مهم زمانی برقرار می‌شود که مدیر با افراد و اشیاء از نزدیک در ارتباط بوده و قدرت انجام بهترین ارتباط را داشته باشد.

برقراری ارتباط صحیح بین اجزای گوناگون یک سازمان، از ارکان وظایف مدیر در فرآیند مدیریت است. در واقع ارتباط مؤثر با افراد و درک انگیزه‌های آنان، باعث توفیق مدیریت در انجام وظیفه مدیریتی می‌گردد.

اهمیت ارتباطات در انجام وظایف مدیریتی - برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل - می‌باشد (توکلی، ۱۳۸۳: ۱۵۸).

بنا بر نظر یکی از پژوهشگران علم مدیریت،^۱ مدیران بیش از دو سوم وقت خود را با دیگران صرف نموده و یک سوم مانده را نیز در مطالعه و یا آماده نمودن گزارش‌های مورد نیاز برای ارتباط با دیگران می‌گذرانند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که کار عمده مدیران، انجام ارتباطات در فرم‌های گوناگون همچون: نشست‌ها، گوش دادن به گزارش‌ها، دستور دادن، دستور گرفتن، گفتگو با همکاران، مشتریان، و تأمین‌کنندگان، به صورت رو در رو یا با تلفن می‌باشد. حتی هنگامی که تنها کار می‌کنند؛ هنگام مطالعه و نوشتن گزارش نیز کار آنها بر کوشش افراد دیگری که در پی ارتباط با ایشان بوده و یا کسانی که مدیر می‌خواهد با آنها ارتباط برقرار نماید، استوار است (رضایی‌نژاد، ۱۳۷۵: ۱۹۳-۱۹۲).

انسان را موجود «صاحب علاقه دانسته‌اند که اشاره‌ای است به روح اجتماعی انسان، و علاقه آنها به یکدیگر که در حقیقت پایه اصلی تکامل بشر و پیشرفت تمدن‌ها را تشکیل می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۵۶/۲۷).

---

۱. Rosemary Stewart

در این مقاله به دنبال یافتن پاسخ به سؤال‌های زیر هستیم:

نگاه قرآن کریم درباره ارتباطات سازمانی چیست؟ منطق و مبنای ارتباطات سازمانی بر اساس سوره نازعات چگونه است؟

انواع ارتباطات که در تقسیم‌بندی کلی آیات قرآن کریم و سوره نازعات برداشت می‌شود، شش نوع ارتباط است:

۱- ارتباط انسان با خدا؛ ۲- ارتباط انسان با خود؛ ۳- ارتباط با طبیعت؛ ۴- ارتباط انسان با اجتماع؛ ۵- ارتباط انسان با فرشته؛ ۶- ارتباط انسان با جن.

آنچه مدنظر است ارتباطات از نوع سازمانی است که مدیر با ایجاد ارتباطات انسانی آن را محقق می‌نماید.

ارتباطات سازمانی در سوره نازعات به گستردگی فراوان بیان شده است که در سایر ارتباطات سازمانی متعارف ذکر نشده است. انواع ارتباطات فردی و گروهی، روش ارتباطات عمودی و افقی و مورب، ارتباط فرشته با انسان که در محل خود مخصوص قرآن بوده و در دیگر ارتباطات سازمانی حرفی از این گونه ارتباط نیست. ارتباط انسان با طبیعت، ارتباط نرم و تند، ارتباط کلامی و اشاری، ارتباط هدایت گونه و خصمانه، استفاده از رسانه‌های گوناگون.

نگاه سیستمی و همه جانبه قرآن کریم در مباحث ارتباطات شالوده نگاه ارتباطات سازمانی را، در حوزه قرآن به صورت جامع پایه‌ریزی کرده است.

این مقاله طی سه نوشتار به دنبال دست پیدا کردن به پاسخ سؤالات فوق می‌باشد.

۱- داده‌های مدیریتی

۱-۱- تعریف ارتباطات

ارتباطات^۱ سازمانی؛ فرآیندی است که مدیران به وسیله آن سیستمی را برای دریافت اطلاعات و تبادل معانی به افراد و ارگان‌های فراوان داخل و خارج سازمان برقرار می‌سازند.

در یک تعریف ساده، فرآیند و عناصر اساسی ارتباطات را، می‌توان تبادل اطلاعات و انتقال معنی دانست. بنابراین ارتباطات عبارت است از انتقال اطلاعات از فرستنده به دریافت کننده، به طوری که اطلاعات برای فرستنده و گیرنده قابل درک باشد.

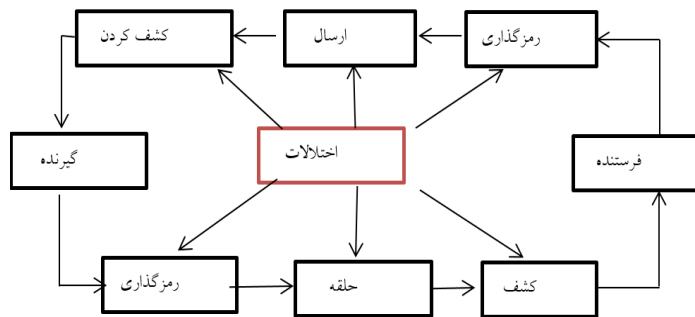
عناصر ارتباطات عبارت از: فرستنده^۲، پیام^۳، و دریافت کننده^۴ که فقدان هر یک از این عناصر موجب عدم برقراری ارتباطات می‌گردد (رضائیان، ۱۳۷۶: ۲۲۴).

ارتباطات عبارت است از جابجا شدن اطلاعات از فرستنده به گیرنده بگونه‌ای که این اطلاعات بوسیله هر دو، فرستنده و گیرنده، درک و فهم شود. فرایند ارتباطات با فرستنده که اندیشه‌ای را سامان داده و به صورت شفاهی^۵، نوشته^۶ و یا بگونه‌ای حرکتی (بصری)^۷ به گیرنده می‌فرستد آغاز می‌شود. گیرنده، پیام را دریافت می‌کند و پس از بازگشایی آن (کشف پیام) به منظور و مقصود از ارتباط پی می‌برد (کونتز، سیریل اودانل، هاینز ویهریخ، ۱۳۸۸: ۲ / ۴۶۷).

-
۱. Communication
  ۲. Communicator
  ۳. Message
  ۴. Receiver
  ۵. Verbal Communication
  ۶. Written Communication
  ۷. Gestural Communication

بعضی‌ها عناصر ارتباط را عناصر چهارگانه: پیام‌دهنده، وسایل پیام (وسایل پیام عبارتند از: وسایل ساده: از قبیل گزارش‌گیری، بخشنامه و بایگانی. وسایل ماشینی: از طریق سلسله مراتب که ارتباط ماشینی و مکانیزه است. وسایل اتوماسیون ارتباطات: که از وسایل الکترونیکی استفاده می‌شود، می‌باشند)، پیام‌گیرنده، و سیستم بازخورد^۱، دانسته‌اند (دولتی، ۱۳۸۰: ۹۷-۹۶).

در همه فرایندهای ارتباطات آنچه مورد توجه قرار گرفته و نقش محوری دارد، اختلالات^۲ موجود در فرایند ارتباطات می‌باشد (فرهنگی، صفرزاده، خادمی، ۱۳۸۳: ۱۴). به صورت کلی می‌توان فرایند ارتباطات را به شکل زیر بیان کرد (مهديه، ۱۳۹۴: ۳۸).

۲-۱- موضوع ارتباطات در سازمان

تشخیص موضوعات مناسب ارتباطی یکی از مشکلات مدیران است. مدیرانی که معتقدند هر نوع اطلاعاتی را می‌توان با کارکنان مبادله کرد، نه فقط وقت خود را با ارتباطات پیش پا افتاده تلف می‌کنند، بلکه ممکن است با دادن اطلاعات نامناسب اختلالاتی در کار اجرایی و عملیاتی به وجود آورند. موارد زیر، موضوعات مناسب ارتباط سازمانی است.

۱. Feedback
۲. Noises

- ۱- اطلاعات کلی در باره سازمان (هدف‌ها، خط‌مشی‌های، و خدمات یا فعالیت‌های اساسی آن).
  - ۲- اطلاعات مربوط به امور و مشاغل کارکنان از قبیل مرخصی‌ها، ترفیعات، جدول حقوق و غیره.
  - ۳- اطلاعات راجع به وضعیت‌های ویژه‌ای که در سازمان پیش می‌آید، نظیر تغییرات مدیریت، خط‌مشی‌ها، رویه‌ها و روش‌ها.
  - ۴- اطلاعات در باره نظام اقتصادی و سیاسی جامعه که فعالیت‌ها و خدمات سازمان بدان وابسته است.
  - ۵- اطلاعات در باره موقعیت و وضعیت کارکنان در ساختار رسمی سازمانی، رفاه و تأمین اقتصادی آنان و مسائل گروه‌های غیر رسمی.
- مبادله اطلاعات در زمینه‌های فوق، و تفاهم در باره آنها، به هماهنگی فعالیت‌ها و گردش کار سازمان کمک می‌کند (علاقه‌بند، ۱۳۸۱: ۹۳-۹۲).

۳-۱- انواع ارتباطات

- ارتباط را از جهات متفاوتی می‌توان طبقه‌بندی کرد. اگر بخواهیم ارتباطات را از نظر عکس‌العمل در محیط استقرار، بررسی کنیم، از طبقه‌بندی ذیل استفاده می‌کنیم:
- الف: ارتباطات یک‌جانبه؛ اگر عکس‌العمل گیرنده نسبت به پیام ابراز نشود، آن را ارتباط یک‌جانبه گویند.
- ب: ارتباط دو‌جانبه؛ چنانچه، محیط استقرار به گونه‌ای باشد که گیرنده عملاً عکس‌العمل‌ها و نظرهای خود را در باره محتوای پیام اطلاع فرستنده برساند، به آن، ارتباط دو‌جانبه گویند.
- ۴-۱ - ارتباط یک‌جانبه، سریع‌تر و کار فرستنده پیام آسان‌تر است.
  - ارتباط دو‌جانبه، از دقت بیشتری برخوردار است.

- در ارتباط یک جانبه به علت دقت کمتر، پرازیت و سردرگمی بیشتری دیده می‌شود.
- در ارتباط یک جانبه، فرستنده آسان‌تر می‌تواند اشتباهات خود را مخفی نماید.
- ارتباط دو جانبه وسیله مؤثرتری است و قدرت نفوذ بیشتری دارد.

ارتباطات افقی، عمودی و مورب

ارتباطات، از نظر جهتی که پیام در سطوح سازمانی طی می‌کند به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱-۳-۱- ارتباطات افقی^۱

این نوع ارتباط، معمولاً به صورت الگوهای جریان کار در یک سازمان و در میان اعضای گروه‌های کاری، اعضای بخشهای مختلف و همچنین اعضای صف و ستاد برقرار است که از نظر روانی موجب افزایش روحیه در بین اعضای سازمان می‌گردد. منظور از ارتباطات افقی، به وجود آوردن کانالی برای هماهنگی و حل مسائل سازمانی است. از این طریق اعضای سازمان موفق به برقراری ارتباط با هم‌ردیفان خود می‌گردند.

۱-۳-۲- ارتباطات عمودی

ارتباطات عمودی، شامل ارتباطات از بالا به پایین و از پایین به بالای احکام زنجیره‌ای سازمان است.

الف: ارتباطات از بالا به پایین:^۲ ارتباطات متمایل به پایین، از مدیریت عالی شروع می‌شود و از طریق سطوح مدیریت به کارگران خط تولید و کارکنان منتهی می‌گردد.

---

۱. Horizontal Communication
۲. Downward Communication

ب: ارتباطات از پایین به بالا: ^۱ ارتباطات متمایل به بالا، عرضه اطلاعات به بالاترین سطح را در سطوح پایین سازمان مطرح می‌نماید. این نوع ارتباط، شامل گزارش پیشرفت، پیشنهادات، توضیحات، تقاضا برای کمک و تصمیم‌گیری است.

۱-۳-۳- ارتباطات مورب^۲

در مقابل ارتباطات افقی (بین هم‌ردیفان) و ارتباطات عمودی (بین مافوق و زیردست)، ارتباطات مورب نیز وجود دارد. در ارتباطات مورب، پیام در دو سطح مختلف از سلسله مراتب سازمانی یا خارج از سلسله مراتب اداری مبادله می‌شود؛ این نوع ارتباط، به منظور هماهنگی، یکی کردن و جامعیت ارتباطات افقی است (رضائیان، ۱۳۷۶: ۲۲۶-۲۲۸).

۱-۴- موانع ارتباطات میان افراد و مدیران

موانع زیادی در رابطه با ارتباطات وجود دارد که به برخی از آن موانع به صورت فهرست‌وار اشاره می‌شود.

الف: مشکل گوش دادن. ب: نبود بازخورد. ج: انتقاد ناپذیری. د: تعصب و جانبداری انتخابی. ه: تأثیر گروه؛ و: اثر احساسات. ز: پژوهاک. ح: اندازه بزرگ و گسترده سازمان. ی: انتخاب زبان (رضایی‌نژاد، ۱۳۷۵: ۱۹۴-۲۰۱). اینچنین موانعی مانند مبهم بودن پیام، ادراکی (شناختی)، اجتماعی، ارزش‌های فرهنگی، معانی (زبان)، اثر انگیزه، ارزیابی منابع، علائم غیر شفاهی و متناقض و پارازیت (رضائیان، ۱۳۷۶: ۲۳۰).

۴۳

برای برخورد با موانع ارتباطات، پیشنهاد می‌شود چنین کارهایی صورت گیرد:
 ۱. استفاده از بازخورد به معنی بازگشت نتیجه پیام به فرستنده پیام تا از وضعیت ارسال پیام و نحوه دریافت و درک آن آگاه شود.

---

۱. Upward Communication
 ۲. Diagonal Communication

۲. افساء، به معنی دادن اطلاعات مربوط و معتبر در باره فرستنده پیام، به گیرندگان.
۳. تشریح پیام.
۴. استفاده از ارتباطات شفاهی (رودرو)، نسبت به ارتباطات کتبی، از دقت بیشتری برخوردارند.
۵. آگاهی از علائم ارتباط و مهم‌تر از همه استفاده از زبان ساده و همه کس فهم (رضائیان، ۱۳۷۶: ۲۳۱).

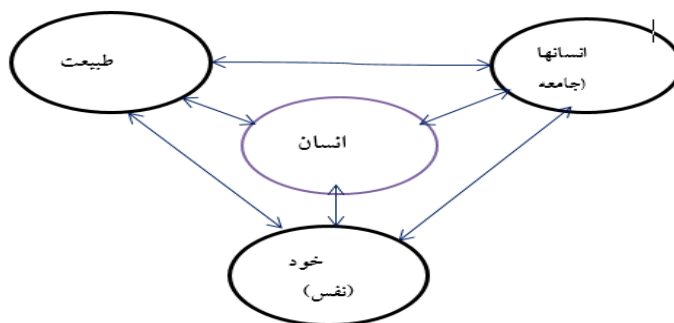
۱-۵- ارتباطات در مکاتب مدیریت

ارتباطات در سازمان‌های کلاسیک، روابط انسانی، منابع انسانی و سیستمی از چهار جنبه (محتوا، جهت‌گیری، مجرا و سبک) قابل بررسی هستند (میلر، ۱۳۸۶: ۸۱).

رویکرد سیستمی	رویکرد منابع انسانی	رویکرد روابط انسانی	رویکرد کلاسیک	جنبه ارتباطی
وظیفه‌ای، مشارکتی	وظیفه، اجتماع و نوآوری	وظیفه‌ای و اجتماعی	وظیفه	محتوای ارتباطات
همه مسیرها	در همه جهات گروه محور	عمودی و افقی	عمودی (از بالا به پایین)	جهت‌گیری جریان
همه مجراها	همه مجاری	اغلب چهره به چهره	معمولا نوشتاری	مجرای ارتباطات
پویا و فعال	هردوسبک، با تأکید بر سبک غیر رسمی	غیر رسمی ^۱	رسمی ^۱	سبک ارتباطات

۱-۶- رابطه انسان با عناصر عالم هستی از نگاه علم مدیریت

از نگاه علم مدیریت، انسان در عالم طبیعت با سه عنصر اصلی در ارتباط است، و روابط میان او و عناصر طبیعت به شکل زیر است:

طبیعت

۱. طبیعت نظم دارد و قانونمند است.
۲. نظم طبیعت توسط انسان‌ها قابل کشف است.
۳. کشف قانون‌مندی و نظم طبیعت به انسان کمک می‌کند، که طبیعت و روابط آن را خوب بشناسد، تا بهترین بهره را از آن ببرد.

۲- داده‌های قرآنی

۲-۱- اصول ارتباطات

با توجه به مطالب بالا در مورد ارتباطات، به نظر می‌رسد اصولی که در رابطه با ارتباطات لازم است که مدیر انجام دهد، اصولی هستند که ارتباطات را مؤثر خواهند نمود. در اینجا به سه اصل اشاره می‌شود.

۲-۱-۱- اصل قدرت بیان

قدرت بیان به معنی شفاف و رسا سخن گفتن، یکی از ویژگی‌های هر مدیر می‌باشد. چرا که یکی از روش‌های خوب و مؤثر در تبلیغ پیام، داشتن بیانی رسا و شفاف می‌باشد که در صورت فاقد بودن مدیر از این نعمت، نفوذ خویش را از دست خواهد داد. از همین رو است که انبیاء (ع) که قرآن از مدیریت آنان سخن می‌گوید، دارای این نعمت بوده‌اند و یا در صورت داشتن این نعمت از خداوند درخواست بیشتر و رساتر این نعمت را می‌کرده‌اند.

۴۵

قرآن کریم از زبان حضرت موسی (ع) آن هنگام که به پیامبری مبعوث شد، یکی از درخواست‌ها و تقاضاهای آن حضرت را اعطای قدرت بیان به آن حضرت از جانب خداوند ذکر می‌کند. تا اینکه در امر مدیریت و رهبری پیام وحی را به خوبی به قومش برساند. «وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي» (طه/۲۸-۲۷)؛ و گره از زبانم بگشای، تا سخن مرا به طور عمیق بفهمند در حقیقت، موسی (ع) از خدا می‌خواهد که به او توان تفهیم و تبیین معارف الهی داده شود، تا او بتواند آن پیامی که به او وحی می‌شود، با بیان

شیوا برای مردم بیان کند. به بیان دیگر، از پروردگار خود تقاضا می‌کند که خدایا رابطه‌ای بین من و مردم برقرار کن که آنها مطالب و معارف را آنگونه که تو می‌خواهی، از من دریافت کنند (پیروز و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۷۷).

همان‌گونه که از تقاضای حضرت موسی (ع) در امر مدیریت و ارتباط با قومش فهمیده می‌شود، یکی از صفات و ویژگی‌هایی که شایسته هر مدیر است که دارای آن ویژگی باشد، ویژگی قدرت بیان او می‌باشد که در ارتباط پیدا کردن با زیردستان خیلی مؤثر بوده و موفقیت مدیر را بیشتر می‌گرداند. از این جهت مدیران باید برای هر چه قوی‌تر نمودن ارتباط با زیردستانشان، ضروری است که دنبال این ویژگی باشند؛ و از خداوند تقاضای این نعمت را نمایند.

۲-۱-۲- اصل نرم خوبی

دومین اصلی که برای فرستنده پیام در امر ارتباطات لازم است، داشتن اخلاق انسانی در برخوردهای اجتماعی است. کسی که می‌خواهد پیامی را به دیگران برساند، به گونه‌ای که در آنها ایجاد علاقه و انگیزه کند، باید خوش اخلاق باشد و به خصوص کلامش نرم و دلنشین باشد.

بر اهمیت نرم خوبی مدیر همین کفایت می‌کند که قرآن کریم به پیامبر اکرم (ص) که مدیریت و رهبری کل جامعه را به عهده داشت، گوشزد می‌کند که مهربانی و اخلاق ملایم او، علت جذب مردم به پیامبر (ص) شد و اگر ایشان خشونت داشت، آنها از او فاصله می‌گرفتند: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ.» (آل عمران/۱۵۹)؛ و به سبب رحمتی از جانب خدا با آنان نرم‌خو شدی و اگر (بر فرض) تندخویی سخت‌دل بودی، حتماً از پیرامونت پراکنده می‌شدند...

همانطور که ملاحظه می‌شود، با وجود اینکه پیامبر اسلام (ص) قرآن را که بیان گویای هدایت بود در دست داشت، قدرت بیان فوق‌العاده‌ای داشت و مزایای متعدد دیگری هم داشت، ولی اگر در کنار همه این ویژگی‌های، آدمی درشت‌خو و سنگین‌دل

بود، مردم از پیرامون او پراکنده می‌شدند (پیروز و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۷۹). بنابراین برای داشتن ارتباط صحیح و دایم با زیردستان، مدیران باید از هرگونه فکر خشونت ذهن خود را دور نگه داشته و با کلام نرم و اخلاق نیکو با زیردستان برخورد کنند.

۲-۱-۳- اصل روشنی پیام

همانگونه که در موانع ارتباط بیان شد، یکی از آن موانع مبهم بودن پیام بود که باعث سست و یا قطع ارتباطات می‌گشت. و در برخورد با موانع هم یکی از برخوردها، تشریح پیام بیان شد. بنابراین به کار بردن اصطلاحات فنی و سخت، سوء تفاهمات و سوء برداشت‌هایی به وجود می‌آورد؛ برای فاصله گرفتن از این مشکل، باید در تنظیم پیام، حتی المقدور از عبارتهای ساده و روان استفاده کرد.

یکی از اصولی که قرآن کریم نسبت به کیفیت ابلاغ پیام تأکید کرده است، این است که رساندن پیام باید به صورت واضح و روشن باشد «وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا أَلْبَاغُ الْمُبِينُ» (عنکبوت/۱۸)؛ و بر فرستاده (خدا و وظیفه‌ای) جز رساندن (پیام روشن‌گرو) آشکار نیست. مقصود از واژه مبین، سادگی و بی‌پیرایگی پیام است، به طوری که مخاطب در کمال سهولت و آسانی آن را بفهمد و درک کند. پیامبران پیام را ساده و روان بیان می‌کردند طوری که بزرگ‌ترین دانشمندان از آن استفاده می‌کردند، بی‌سوادترین افراد هم در حد خود و به اندازه ظرفیتشان می‌فهمیدند و بهره می‌بردند (پیروز و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۸۲). بنابراین مدیران برای خوب ارتباط داشتن و پیام را خوب به زیردستان فهماندن باید از کلمات روشن استفاده برده و از استفاده کلمات مبهم و گنگ آمیز پرهیز نمایند.

۴۷

۲-۲- رابطه انسان با عناصر عالم خلقت از دیدگاه قرآن

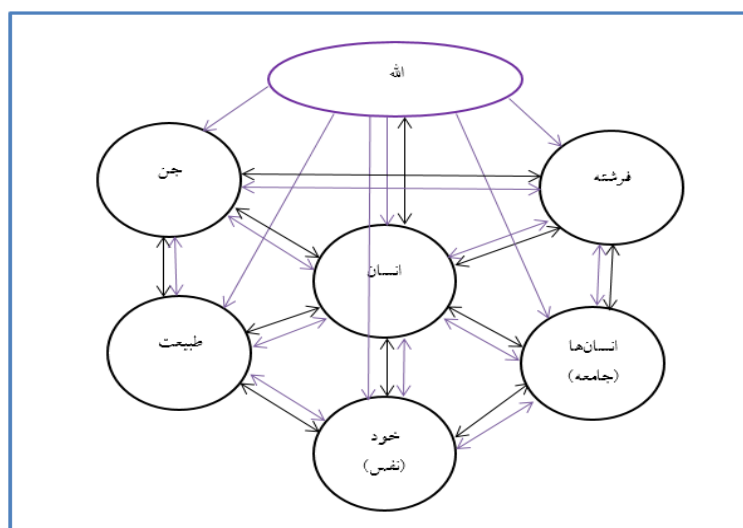
خداوند به انسان دستور داده است تا با دیگران ارتباط و پیوند داشته و قطع ارتباط نداشته باشند (رعد/۲۱، نساء/۹۰).

منظور از پیوندها تمام مواردی است که خدا خواسته بندگانش آنها را رعایت کنند و در حفظ آنها بکوشند و تعبیری وسیع‌تر و جامع‌تر از این جمله، در زمینه پیوندها

نمی‌توان یافت، چرا که شامل پیوند و ارتباط با خدا، پیامبران، امامان و سایر انسان‌ها می‌شود (معارف قرآن، ۱۳۸۷: ۳ / ۹۸). و مراد از آیه ۲۱ سوره رعد، تمام پیوندهایی می‌باشد که خدا، به آن امر کرده است و از مشهورترین مصادیق آن «صله رحم» و ارتباط با خویشاوندان است که خدا به آن امر کرده و تأکید فرموده است (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱ / ۳۴۲) «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ» (نساء/۱) از خدایی که به نام او از یکدیگر درخواست می‌کنید، بترسید و درباره ارحام و خویشاوندان کوتاهی نکنید.

از نگاه قرآن، انسان در عالم خلقت و آفرینش تنها با سه عنصر در ارتباط نبوده بلکه از نظر قرآن، عامل تأثیرگذار بسیار مهم‌تر از سه عنصر مذکور وجود دارد که او نه تنها در کنار عناصر سه گانه قرار می‌گیرد بلکه این عناصر همه مظهر و تجلی او هستند و او «خداوند متعال» است. همه عالم خلقت از انسان گرفته تا تمام موجودات تجلی او هستند. علاوه بر آن عنصر تأثیرگذار دو عنصر دیگری به نام فرشته و جن وجود دارد که با انسان در ارتباط دو طرفه بوده و قرآن به ارتباط با آن دو صحنه گذاشته است.

بنابراین ساختار دانش قرآنی با دیدگاه مدیریت علمی تفاوت دارد و دانش مدیریت با نادیده گرفتن این سه عامل مهم، ناقص و محدود خواهد بود. بنابراین از نگاه قرآن کریم انسان در عالم با شش عنصر در ارتباط است و این ارتباط در سازمان نیز وجود دارد. روابط میان انسان با عالم از نظر قرآن به شکل زیر است.

در شکل فوق رنگ بنفش، نشان‌دهنده تأثیرگذاری مستقیم خداوند متعال در عالم آفرینش با محوریت خلقت انسان می‌باشد. به عبارت دیگر خداوند مهم‌ترین تأثیرگذار بر عناصر اصلی عالم خلقت است، و حتی در روابط بین عناصر نیز نقش مهم و تأثیرگذاری دارد.

۲-۳- رابطه انسان با عالم از نگاه قرآن و مهم‌ترین موضوعات

تعامل انسان با خدا (بقره/ ۵۸؛ آل عمران/ ۱۴۸) عبارت است از: خداشناسی (حشر/ ۲۲-۲۴). نیاز انسان به خدا (فاطر/ ۱۵). خلقت انسان (غافر/ ۶۷). عبادت خدا (بقره/ ۲۱). تدبیر امور زندگی انسان (رعد/ ۲؛ یونس/ ۳). روزی دهندگی خدا (سبأ/ ۲۴؛ فاطر/ ۳). تکیه‌گاه اصلی انسان (طلاق/ ۳). از سوی او بودن و نهایتاً به سوی او برگشتن انسان (بقره/ ۱۵۶). رابطه عشق و محبت دو طرفه (مائده/ ۵۴) که آثار آن در کنش و رفتار اجتماعی به صورت فروتنی در مقابل مؤمنان و اقتدار در مقابل کافران است. پیروی از خدا در پیروی از رسولش تبلور می‌یابد و باعث دوستی خدا می‌گردد (آل عمران/ ۳۱).

تعامل انسان با خود (اسراء/ ۷)

ارتباط با خود، عملکرد عاطفی و ارزیابی خویش و دیگران و روابط میان خود و دیگران را مورد توجه قرار می‌دهد و در بیش‌تر اوقات به تدوین روش‌های ارتباطی در جریان ارتباطات آتی با دیگران منجر می‌شود و از دیدگاه قرآن خویش‌شناسی در این زمینه اهمیت زیادی دارد به طوری که اعتماد به نفس را در ارتباطات برای فرد به دنبال دارد (دهکردی، ۱۳۸۸: ۷۲).

مباحث این ارتباط عبارت است از: خلقت و آفرینش انسان، از کجا آمده‌ام (مریم/۶۷)، آمدنم برای چیست (ذاریات/۵۶)؟ و به کجا می‌روم (طه/۵۳ و ۵۵؛ بقره/۱۵۶؛ فجر/۲۷-۲۸)؟ تفکر و تدبیر (آل عمران/۱۹۰-۱۹۱).

یادگیری و دانش اندوزی. کاروتلاش (نجم/۳۹؛ انبیاء/۸۰). حفظ تن و حرمت اضرار به نفس (بقره/۱۹۵؛ مائده/۱۰۵).

نظافت و بهداشت (مائده/۹۰). خوردن و آشامیدن (بقره/۱۶۸). لباس و پوشش. زینت و آراستگی (اعراف/۳۱). مسکن. مسافرت (عنکبوت/۲۰؛ سبأ/۱۸). خواب و بیداری (نبأ/۹-۱۱)؛ تفریحات سالم و ورزش.

تعامل انسان با هموعان (بقره/۸۳ و ۱۹۵؛ آل عمران/۴)

مهم‌ترین مباحث این ارتباط عبارتند از: تعامل و ارتباط بین فردی، گروهی و اجتماعی، شناخت افراد جامعه، ارتباط مؤثر و سودمند و ارتباط مخرب و مضر. خویشاوندان (بقره/۸۳ و ۲۳۳؛ انفال/۷۵؛ ابراهیم/۳۷؛ اسراء/۱۳؛ احزاب/۶). همکیشان (مسلمانان) (آل عمران/۱۰۳؛ انفال/۷۲؛ توبه/۷۱؛ حجرات/۱۰). بیگانگان (اهل کتاب) (بقره/۱۲۰؛ مائده/۵۱ و ۸۲؛ ممتحنه/۱ و ۸). مستضعفان (نساء/۷۵ و ۹۹). یتیمان و حفظ مال آنها (بقره/۲۲۰؛ نساء/۶؛ انعام/۱۵۲؛ اسراء/۳۴). فقیران و کمک به آنها (بقره/۲۷۱؛ توبه/۶۰؛ قلم/۱۷-۲۰). مهاجمان و دشمنان (مائده/۸؛ انفال/۶۰؛ فاطر/۶؛ ممتحنه/۱ و ۴؛ منافقون/۴). نظام سیاسی (ولایت‌پذیری (نساء/۵۹ و ۸۳؛ مائده/۵۵). نظام اجتماعی (حفظ امانات (مؤمنون/۸؛ معارج/۳۲)، کیفر عادلانه حقوقی (بقره/۱۹۴؛ نحل/۲۶؛ شوری/۴۰)، اصلاح روابط (نساء/۱۲۸؛ انفال/۱؛ حجرات/۹)، امر به معروف و

نهی از منکر (آل عمران/۱۰۴ و ۱۱۰؛ اعراف/۱۵۷؛ توبه/۷۱). شهرسازی و خدمات عمومی (هود/۶۱) و نظام اقتصادی (انفاق، خمس و زکات (بقره/۳؛ انفال/۴۱؛ بقره/۴)). ارتباط با مردگان (حشر/۱۰).

اصول ارتباطات مسلمانان با مسلمانان از منظر قرآن کریم

۱-مقدم داشتن دیگران بر خود (حشر/۹). ۲-روابط محبت‌آمیز (فتح/۲۹). ۳-روحیه همکاری و همیاری (مائده/۲). ۴-سبقت در کارهای خیر (بقره/۱۴۸؛ مؤمنون/۶۱).

اصول ارتباطات مسلمانان با غیر مسلمانان از منظر قرآن کریم

۱-تأکید بر مشترکات و توجه به اهداف مشترک (آل عمران/۶۴). ۲-مبنای قرار دادن مفروضات ذهنی و معرفتی مشترک (آل عمران/۶۴). ۳-توجه به عدالت و تساوی در حقوق زندگانی (آل عمران/۶۴). ۴-نفی تسلط خود بر دیگران و دیگران بر خود (آل عمران/۶۴) ۵-برگزیدن روش مجادله احسن در گفتگوها که توأم با نوعی نرمش و سازش است (عنکبوت/۴۶). ۶-تأکید بر مشترکات عقیدتی و ارزش‌های محوری در نحوه ارتباط (عنکبوت/۴۶) (شفیعی و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۲۲).

تعامل انسان با محیط (طبیعت)

آدمی ممکن است به خاطر نیازمندی‌اش به عوامل محیطی، با آنها ارتباط و با مسائل محیطی تأثیر و تأثر داشته باشد (شفیعی و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۰۱). چرا که همه مصادیق محیطی، بر مبنای خلیفه‌اللهی انسان، باید در خدمت بشر قرار گیرد (بقره/۲۹).

۵۱

این ارتباط ممکن است در موارد زیر باشد: آباد کردن زمین (هود/۶۱). اوقات و ایام (اسراء/۱۲). محیط زیست، آب و هوا و خاک حاصلخیز، درختان و جنگل‌ها، فضای سبز و مراتع، باد و باران، دریاها و نهرها (ابراهیم/۳۲-۳۳)، راه‌ها، مواد سوختی و گردشگری (بقره/۲۵۹؛ ملک/۱۵). با حیوان: نگهداری حیوان، بهره‌گیری از حیوان (مائده/۴؛ نحل/۵) و حقوق حیوان (جوادی آملی، ۱۳۹۳: ۵-۳۲).

تعامل انسان با فرشته

خداوند انسان را با ماهیت دو بعدی (جسمانی (مؤمنون/۱۲-۱۴) و روحانی (حجر/۲۹؛ ص/۷۲)) آفریده است و او می‌تواند هم با عالم ماده و هم با عالم ملکوت ارتباط داشته باشد. انسان، ذاتاً استعداد ارتباط با موجودات غیبی از جمله فرشتگان و شیاطین، و تأثیرپذیری از آنها را دارد. در آموزه‌های دینی، امکان ارتباط انسان با ملائکه مسلم فرض شده است.

رابطه‌ای که ملائکه با انسان دارند، در دنیا رابطه محبت و ولایت و در عالم برزخ و قیامت رابطه ولایت، محبت و خدمت است. در دنیا فرشتگان برای مؤمنین طلب مغفرت و آمرزش می‌کنند (غافر/۷؛ شوری/۵) و در عالم برزخ به مؤمنین می‌گویند: ما در دنیا و آخرت اولیای شما بودیم (فصلت/۳۰ و ۳۱). پس مؤمن در حیات دنیا دارای اولیائی از ملائکه است و این ملائکه در آغاز زندگی ولی او هستند تا او را بیرورانند. اگر مؤمن بالا آمد و هم سطح فرشتگان شد، فرشتگان اولیای او یعنی احبا و دوستان اویند؛ و اگر از این مرحله گذشت و انسان کامل شد، تمام فرشتگان، خدمتگزار انسان کامل خواهند بود. بهرحال رابطه فرشتگان با انسان در دنیا و برزخ و آخرت وجود دارد (جوادی آملی، ۱۳۷۰: ۶).

انواع ارتباط با فرشتگان

۵۲

۱- دریافت وحی برای پیامبران (شوری/۵۱). ۲- گفتگوی غیر پیامبران با فرشتگان. حضرت مریم (س) (آل عمران/۴۵، ۴۳-۴۲؛ مریم/۱۷-۲۱). همسر ابراهیم (ع) (هود/۷۱-۷۳). ۳- کمک به مسلمانان در جنگ بدر (آل عمران/۱۲۵). ۴- دیدن ملائک در زمان احتضار، توسط کفار و مشرکین یا مؤمنین و گفتگویی که بین آنها رد و بدل می‌شود (سخن ملائکه با کفار و مشرکین: نساء/۹۷؛ انعام/۹۳؛ انفال/۵۰؛ نحل/۲۸؛ فرقان/۲۲؛

محمد/۲۷ و سخن فرشتگان با مؤمنین: رعد/۲۳؛ نحل/۳۲؛ انبیاء/۱۰۳). ۵- تعلیم سحر به انسان‌ها برای مقابله با سحر اجنه و شیاطین توسط دو فرشته هاروت و ماروت (بقره/۱۰۲). ۶- تدبیر امور انسان (نازعات/۵). ۷- ارتباط محافظت از انسان (ق/۱۷-۱۸؛ انعام/۶۱).

تعامل انسان با جن

جن یعنی مستور، نامرئی و پوشیده شده و چیزی که قابل رویت نیست (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۰۳). قرآن نوعی از موجوداتی را که از انسان مخفی است، «جن» نامیده است. البته چنین نیست که قرآن هر موجود نامرئی و نامحسوسی را «جن» بنامد. چون که ملائکه هم نامرئی هستند، اما به آنان جن گفته نشده است (مطهری، ۱۳۹۳: ۷۸۴/۲۷).

شباهت‌ها و تفاوت‌های جن با انسان

جن موجودی است که با انسان شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارد؛

شباهت‌ها از این قرارند:

۱- جن نیز دارای جنس نر و ماده و زاد و ولد است (جن/۶؛ کهف/۵۰).

۲- هدف از خلقت آنان نیز رسیدن به مقام عبودیت و بندگی است (ذاریات/۵۶).

۳- آنان دارای شعور بوده و مکلف هستند و در بین آنان نیز مؤمن و کافر هست

(ذاریات/۵۴؛ جن/۱۱ و ۱۴).

۴- آنان دارای زندگی، مرگ، نشور و ثواب و عقاب می‌باشند (احقاف/۱۸؛

اعراف/۳۸).

۵- زندگی آنان نیز اجتماعی بوده و در طول زمان امتهای مختلف را تشکیل

می‌دهند (اعراف/۳۸).

و اما تفاوت‌ها:

۱- خلقت آنان قبل از خلقت انسان است، و ماده اولیه خلقت آنان آتش است

(حجر/۲۷؛ الرحمن/۱۵).

۲- با وجود خلقت مادی نامرئی هستند (اعراف/۲۷) و نام جن از همین خصوصیت آنان گرفته شده است.

۳- دارای حرکات سریع و قدرت فوق‌العاده دارند (نمل/۳۹؛ سبأ/۱۳).

۴- از لحاظ ظرفیت کمال و کرامت به انسان نمی‌رسند و به همین جهت هیچ‌گاه پیامبری مستقل از جنس جن بر نخاسته و آنان تابع پیامبران بشری هستند (مطهری، ۱۳۹۳: ۷۸۷/۲۷).

رابطه جن با انسان

انسان‌ها می‌توانند با جنیان رابطه برقرار کنند و با هم سخن بگویند به طوری که برخی در استفاده از علومى مانند کهانت از این روابط استفاده می‌کنند (معارف قرآن، ۱۳۸۷: ۱۱۸-۱۲۰)، اما تعالیم دینی، داشتن این نوع روابط را ممنوع و غیر مشروع دانسته و فقها نیز به ممنوعیت آن فتوا داده‌اند (خمینی، ۱۳۸۶: ۴۵۸/۱).

انواع روابط انسان با جن در قرآن

الف: پناه بردن به جن (جن/۶). ب: احتمال ازدواج با زنان انسان (الرحمن/۵۶) (زحیلی، ۱۴۱۱: ۲۲۷/۲۷). ج: تسخیر جن و به خدمت گرفتن آن، گرچه ممکن است اما میان فقها در این باره بحث است. و اگر باعث ضرر بر دیگری شود حرام است (الموسوی الخوئی، ۱۴۱۰: ۵/۲). د: قدرت انجام بعضی از کارهای مورد نیاز انسان (سبأ/۱۲-۱۳؛ نمل/۳۹). هـ: مقام و منزلت انسان از آنها برتر است؛ چون ابلیس که از بزرگان طایفه جن است، مأمور به سجده انسان شده است (کهف/۵۰). و: تسلیم پیامبر و ایمان به قرآن (جن/۱؛ احقاف/۲۹-۳۲). ز: خدمت نمودن برخی از طایفه جن به افراد صالح است و دریافت پاسخ سؤال از امورشان (بَابُ أَنَّ الْجِنَّ يَأْتِيهِمْ فَيَسْأَلُونَهُمْ عَنْ مَعَالِمِ دِينِهِمْ وَ يَتَوَجَّهُونَ فِي أُمُورِهِمْ) (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۹۴/۱).

۳- داده‌های سوره نازعات

۳-۱- مشخصات سوره

اسم سوره: سوره نازعات به جهت آغاز سوره با قسم خدا به ملائکی که جان انسان هارا قبض می‌کنند نامگذاری شده است (زحیلی، ۱۴۱۱: ۲۲۸/۲۷). این سوره دو نام دیگر به نام های: «الساہرۃ و الطامۃ» هم دارد (آلوسی، ۱۴۱۵: ۲۲۳/۱۵). مکان نزول: این سوره در مکه نازل شده و بنابراین محتوای سوره مکی یعنی اصول دین (توحید، نبوت و معاد) را دارد (صابونی، ۱۴۲۱: ۴۸۷/۳).

تعداد آیات سوره: بنا بر قرائت کوفین چهل و شش آیه و بر اساس قرائت غیر کوفی چهل و پنج آیه دارد (حوی، ۱۴۲۴: ۱۱/ ۶۳۵۵).

هدف سوره: معالجه و مهار طغیان نفس و غرور تکبر نفس (مدرسی، ۱۴۱۹: ۱۷).

(۲۸۱/).

۳-۲- محتوای سوره نازعات

ردیف	محتوا	آیات
۱	قسمهای مؤکدی با ملائکه که روح را از جسم جدا می‌کنند و ارتباط آن با مسأله معاد.	۵-۱
۲	وصف حالات مشرکان منکر برانگیخته شدن و اشاره به قسمتی از مناظر هول‌انگیز و وحشتناک قیامت (زحیلی، ۱۴۱۱: ۳۲/۳۰).	۱۴-۸
۳	اشاره کوتاه و گذرایی به داستان موسی و سرنوشت فرعون طغیانگر دارد که به حرف پیامبر گوش نداد و چگونه خداوند او را به عذاب سخت گرفتار کرد (مدرسی، ۱۴۱۹: ۱۷/ ۲۸۰).	۲۶-۱۵
۴	تدبیر امور مخلوقات توسط فرشتگان به امر خداوند.	۵-۱
۵	طغیان اهل مکه و سرکشی آنها از دستورات پیامبر (ص) و بیان اینکه آنها از بسیاری از مخلوقات خدا ضعیف‌تر هستند (صابونی، ۱۴۲۱: ۴۸۷/۳).	۳۳-۲۷
۶	مقایسه‌ای بین قدرت انسان و هستی از آسمان برافراشته که با حرکتش شب و روز به وجود می‌آید و زمین گسترده که از آن منابع حیات و رشد گیاهان به وجود آمده و کوه‌هایش که مانع از لرزش زمین می‌شوند. آیا انسان عبرت نمی‌گیرد از اینکه در مقابل پروردگارش که هستی را آفریده و قدرت انسان از هستی کمتر است، چگونه در مقابل پروردگارش قدرت‌نمایی می‌کند؟ (فضل الله، ۱۴۱۹: ۲۴/ ۲۷).	۳۷-۲۷
۷	از طریق تدبیر ربوبی تقسیم انسانها به دو طایفه بهشتی و دوزخی (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۰/ ۲۹۰).	۴۱-۳۷
۸	با خبر نبودن هیچکس از تاریخ وقوع قیامت، و مسلماً نزدیک بودن آن (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۲۶/ ۷۱).	۴۶-۴۲

۳-۳- مفاهیم دال بر ارتباط در سوره نازعات

ردیف	واژه	معنا	آیه	برداشت ارتباطی / روش و نوع ارتباط
۲۸	يَخْشَى	می ترسد (سبزواری، ۱۴۰۶: ۷/ ۳۱۰).	۲۶	ارتباط درونی
۱	النَّازِعَاتِ	بیرون‌آوردگان	۱	ارتباط فرشته با انسان
۲	النَّاسِطَاتِ	۱-خارج‌کنندگان، ۲- گره‌گشایان (سیدکریمی حسینی، ۱۳۸۲: ۵۸۳)	۲	ارتباط فرشته با انسان
۳	السَّابِحَاتِ	کارشان را با سرعت به پایان می‌رسانند (معارف قرآن، ۱۳۸۷: ۶/ ۱۲۹).	۳	ارتباط فرشته با انسان
۴	السَّاقِطَاتِ	سبقت‌گیرنده به ارواح مؤمنان به سوی بهشت	۴	ارتباط فرشته با انسان
۵	الْمُدْبِرَاتِ	تدبیرگران امور انسان با امر خداوند (صابونی، ۱۴۲۱: ۳/ ۴۸۹).	۵	ارتباط فرشته با انسان
۶	يَقُولُونَ	می‌گویند	۱۰	ارتباط کلامی
۷	الْحَافِرَةَ	۱- زمین چال که همان قبر است. آیا ما در قبر زنده می‌شویم؟ ۲- ابتدای شیء. ما دوباره به حالت حیات بر می‌گردیم؟	۱۰	ارتباط با خود
۸	كَرَّةٍ	بازگشت	۱۲	ارتباط با خود
۹	زَجْرَةٍ	صبحه، بانگ (سیدکریمی حسینی، ۱۳۸۲: ۵۸۳)	۱۳	ارتباط اشاری
۱۰	أَنَّاكَ	به تو رسیده است.	۱۵	ارتباط با ممنوع
۱۱	حَدِيثٍ	داستان (آدینه‌وند لوستانی، ۱۳۷۷: ۶/ ۹۶۵).	۱۵	ارتباط کلامی
۱۲	نَادَاهُ	صدا کرد او را (دخیل، ۱۴۲۲: ۷۹۴)	۱۶	ارتباط کلامی-بالا به پایین
۱۳	رَبِّهِ	پروردگارش	۱۶	ارتباط بالا به پایین
۱۴	أَذْهَبَ إِلَيَّ	برو به سمت او	۱۷	ارتباط رو به رو-مورب
۱۵	طَغَى	سرکشی و تکبر کرد	۱۷	مخالفت با ارتباط-پایین به بالا
۱۶	تَزَكَّى	پاک گرداندن	۱۸	ارتباط درونی-بالا به پایین
۱۷	أَهْدِيكَ	هدایت و راهنمایی	۱۹	ارتباط ارشادی-بالا به پایین
۱۸	تَخَشَّى	فروتن، ترس	۱۹	ارتباط درونی
۱۹	أَرَاهُ	نشان دادن	۲۰	ارتباط بصری
۲۰	كَذَّبَ	تکذیب و انکار	۲۱	مخالفت با ارتباط-پایین به بالا
۲۱	عَصَى	مخالفت کرد	۲۱	مخالفت با ارتباط-پایین به بالا
۲۲	أَذْبَرَ	روگرداند، پشت کرد، نپذیرفت	۲۲	مخالفت با ارتباط-پایین به بالا
۲۳	يَسْعَى	ادامه دادن حادث قبل (سبزواری، ۱۴۰۶: ۷/ ۳۰۹).	۲۲	مخالفت با ارتباط-پایین به بالا
۲۴	حَشَرَ	جمع کرد	۲۳	ارتباط جمعی- بالا به پایین
۲۵	أَخَذَهُ	گرفت او را	۲۵	ارتباط فردی- بالا به پایین
۲۶	نَكَالَ	مواخذه، عقاب کردن	۲۵	ارتباط تنبیهی
۲۷	لَمِيرَةً	عبرت و نمونه	۲۶	ارتباط جمعی
۲۹	مَتَّاعًا	بهره	۳۳	ارتباط با طبیعت
۳۰	جَاءَتْ	بیایی	۳۴	ارتباط نوشتاری
۳۱	الطَّائِفَةَ	حادثه	۳۴	ارتباط با طبیعت-ارتباط با آخرت
۳۲	يَتَذَكَّرُ	بیاد آورد	۳۵	ارتباط ذهنی
۳۳	سَعَى	کوشش	۳۵	ارتباط با خود
۳۴	بُرُزَّتْ	نمایان شود	۳۶	ارتباط با آخرت
۳۵	مُنذِرًا	بیم‌دهنده	۴۵	ارتباط فرد با جمع

به نظر می‌رسد از میان انواع ارتباطات پنجگانه که در بخش قبلی اشاره گردید، در سوره نازعات به جز ارتباط با جن بقیه ارتباطها اشاره شده است. اگر ارتباط با عالم قیامت را نوعی دیگر از ارتباط انسان در نظر بگیریم، نوع دیگری از ارتباطات در قرآن وجود دارد و به وفور ذکر شده است که در دانش مدیریت این نوع ارتباط یافت نمی‌شود.

نتیجه

یکی از وظایف مدیران در سازمان، ارتباط قوی با زیردستان می‌باشد. ارتباطات به معنی انتقال اطلاعات از فرستنده به دریافت کننده می‌باشد، به طوری که اطلاعات برای فرستنده و دریافت کننده قابل درک باشد. مدیران در برقراری ارتباطات باید تمام کوشش را به خرج دهند تا اصول ارتباطات را کاملاً انجام داده باشند تا اینکه زیردست در گرفتن پیام دچار مشکل نگشته و فرمان را به خوبی انجام دهد. قرآن کریم برای ارتباطات سازمانی توسط مدیر، برای مدیران ویژگی‌هایی چون: قدرت بیان و نرم خوایی را می‌پسندد. و برای خود پیام هم مفید و روشن بودن پیام را در نظر می‌گیرد که مدیران اسلامی با توجه به این راهنمایی قرآن می‌توانند در سازمان ارتباطات قوی داشته باشند. با نگاه ژرف به آیات قرآن کریم تمامی روش‌ها و ابعاد ارتباطات انسانی و سازمانی قابل دسترسی است. ارتباطاتی که علم مدیریت بیانگر آن است تنها سه نوع ارتباط انسانی، سازمانی و محیطی است ولی از نظر قرآن کریم بشر نه تنها با موجودات قابل حس، بلکه می‌تواند با خالق خویش ارتباط مداوم داشته و همیشه از فیض هدایت او بهره‌مند گردد. ارتباط انسان با خدا نه تنها در دایره اعمال خودش حتی در ارتباط با دیگر مخلوقات نیز متأثر از ارتباط با او می‌باشد. قرآن کریم ارتباط انسان را فراتر از ارتباط دانش مدیریت دانسته، روابط انسان را با دو موجود فرشته و جن و تأثیر و تأثر از آن دو را نیز تأیید می‌نماید. راهکار قرآن در ارتباطات جامع بوده و شامل ارتباط با مردگان و آخرت نیز می‌گردد. در سوره نازعات به جز ارتباط با جن، بیشتر موارد ارتباطات بیان شده ذکر شده است.

منابع

- قرآن کریم، مترجم، رضایی اصفهانی، محمدعلی و همکاران، قم، مؤسسه تحقیقاتی فرهنگی دارالذکر، ۱۳۸۳.
- (۱) آدینه‌وند لرستانی، محمدرضا، کلمه الله العلیا، تهران، انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- (۲) آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، دار الکتب العلمیه، بیروت، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول، ۱۴۱۵.
- (۳) پیروز، علی‌آقا؛ ابوطالب خدمتی، عباس شفیعی و سید محمود بهشتی‌نژاد، مدیریت در اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، زیتون، چاپ سوم، ۱۳۸۴.
- (۴) توکلی، عبدالله، اصول و مبانی مدیریت، قم، انتشارات زمزم هدایت، چاپ دوم، ۱۳۸۳.
- (۵) جوادی آملی، عبدالله، ارتباط فرشتگان با انسان. ماهنامه پاسدار اسلام. مقاله ۱، شماره ۱۲۰، ۱۳۷۰.
- (۶) جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاء، قم، انتشارات مرکز علوم و حیانی اسراء، چاپ ۱۶۷، ۱۳۹۳.
- (۷) حوی، سعید، الاساس فی التفسیر، مصر - قاهره، دار السلام، چاپ ششم، ۱۴۲۴.
- (۸) دخیل، علی محمد علی، الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، لبنان - بیروت، دار التعارف للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۴۲۲.
- (۹) دولتی، بلال، سازمان و مدیریت، تهران، شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۰.

- ۱۰) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، لبنان - بیروت، دار الشامیه، ۱۴۱۲.
- ۱۱) رضائیان، علی، اصول مدیریت. تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، چاپ هشتم، ۱۳۷۶.
- ۱۲) رضایی نژاد، عبدالرضا، دستنامه مدیران، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۵.
- ۱۳) زحیلی، وهبه، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج، سوریه - دمشق، دار الفکر، چاپ دوم، ۱۴۱۱.
- ۱۴) سبزواری، محمد، الجدید فی تفسیر القرآن المجید، لبنان - بیروت، دار التعارف للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۰۶.
- ۱۵) سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، معارف قرآن، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، تهران، اداره آموزش های عقیدتی سیاسی، چاپ چهارم، ۱۳۸۷.
- ۱۶) سید کریمی حسینی، عباس، تفسیر علین، قم، انتشارات اسوه، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- ۱۷) شفیعی، عباس؛ خدمتی، ابوطالب و پیروز، علی آقا، رفتار سازمانی با رویکرد اسلامی (سطح گروه)، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- ۱۸) صابونی، محمد علی، صفوة التفاسیر، لبنان - بیروت، دار الفکر، چاپ اول، ۱۴۲۱.
- ۱۹) طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، لبنان - بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۳۹۰.

- ۲۰) علاقه‌بند، علی، مدیریت عمومی، قم، مؤسسه نشر روان، چاپ هفتم، ۱۳۸۱.
- ۲۱) فروزنده، دهکردی، کوثری، سحر، معیارهای ارتباطی از دیدگاه قرآن کریم با رویکرد فردی و سازمانی، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، سال اول، شماره چهارم، ۱۳۸۸.
- ۲۲) فرهنگی، علی اکبر، صفرزاده، حسین، خادمی، مهدی، نظریه‌های ارتباطات سازمانی، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۸۳.
- ۲۳) فضل‌الله، محمد حسین، من وحی القرآن، لبنان - بیروت، دار الملائک، چاپ اول، ۱۴۱۹.
- ۲۴) کونتز، هرولد، سیریل اودانل، هاینز ویهریخ، اصول مدیریت، ترجمه محمدعلی طوسی و دیگران، تهران، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی، چاپ ششم، ۱۳۸۸.
- ۲۵) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷.
- ۲۶) مدرسی، محمدتقی، من هدی القرآن، تهران، دار محبی الحسین، چاپ اول، ۱۴۱۹.
- ۲۷) مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، (آشنایی با قرآن ۹) تفسیر سوره جن، انتشارات صدرا، چاپ ششم، ۱۳۹۳.
- ۲۸) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ دهم، ۱۳۷۱.
- ۲۹) موسوی خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر امام خمینی (ره)، چاپ دوم، ۱۳۸۶.

۳۰) موسوی خوئی، ابوالقاسم، منهاج الصالحین، قم، مدینه العلم، چاپ هیجدهم،
۱۴۱۰.

۳۱) مهدیه، امید، ارتباطات سازمانی (مفاهیم، الگوها، ابزارها)، تهران، مؤسسه کتاب
مهربان نشر، چاپ دوم. ۱۳۹۴.

۳۲) میلر، کترین، ارتباطات سازمانی (فرایندها و رویکردها)، ترجمه: زهره
خوش‌نویس، محمدرضا جمشیدی، ناصر گودرزی، تهران، انتشارات دانشگاه
علامه طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۸۶.